

K vnútropolitickým zdrojom pádu parlamentnej demokracie a rozkladu občianskej spoločnosti na Slovensku po 6. októbri 1938¹

MILAN ZEMKO

Kľúčové slová: Slovensko, občianska spoločnosť, parlamentná demokracia, politické strany, občianske a etnické štruktúry, autonómia, diktatúra

Úvahy o občianskej spoločnosti na Slovensku v časovom rozpätí rokov 1918 – 1939 a osobitne hranice tohto rozpätia nabádajú k časovo diferencovanému vnímaniu občianskej spoločnosti v medzivojnových rokoch. Na začiatku išlo o prebúdžanie sa občianskej spoločnosti, na záver tohto obdobia o jej útlm a deštrukciu a v priebehu vyznačených rokov sa občianska spoločnosť budovala ako slovenská, a to za výraznej pomoci Čechov. Z metodického hľadiska by sa mal skúmať vývin občianskej spoločnosti na Slovensku v jej časovej línii, ale aj v jej etnickej štruktúre. Podobne ako v českých krajinách boli dve občianske spoločnosti – česká a nemecká, tak aj na Slovensku bola spoločnosť slovenská, či československá a maďarská, resp. maďarsko-nemecká s ich vlastnými občianskymi štruktúrami, pričom k štruktúram maďarsko-nemeckým mali blízko aj občianske štruktúry židovské. Treba zdôrazniť, že ani v medzivojnovom období nešlo o statické štruktúry jednotlivých etník a spoločenstiev, naopak úlohou výskumu by malo byť aj rozpoznanie a pomenovanie dynamiky ich premien, podmienených znútra i vonkajšími vplyvmi, a to vnútroštátnymi aj zahraničnými.

Mojou témou sú vnútropolitické zdroje pádu parlamentnej demokracie a rozkladu občianskej spoločnosti na Slovensku po 6. októbri 1938, aj keď je zrejmé, že jej bezprostrednou a vari aj základnou príčinou boli dôsledky Mníchovskej dohody, teda zahraničnopolitické a medzinárodné príčiny. Ale ak zahraničnopolitické príčiny bez priamej okupácie slovenského územia mohli mať taký dopad na vnútropolitický vývin, potom aj vnútorné príčiny museli byť dostatočne závažné.

¹ Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA Občianska spoločnosť na Slovensku počas 1. ČSR. (Vývoj na demokratickej báze a vonkajšie a vnútorné vplyvy demokratického, autoritatívneho a totalitného typu) č. 2/0122/09.

Bezprostredné príčiny krízy pluralitnej demokracie, ktorá bola predpokladom vtedajšej podoby občianskej spoločnosti na Slovensku a v Československej republike, boli spoločné v celom štáte. Z toho vyplýva hľadanie vnútorných príčin vývinu k „Mníchovu“ a jeho dôsledkom. Napr. v českých krajinách to bol veľmi kritický názor českej národnej pravice na budúcnosť československej demokracie a nezávislosti v daných vnútropolitických podmienkach už pred Mníchovom, ale následne sa kriticky vyjadril k vnútropolitickému vývinu aj v tom čase mladý filozof Jan Patočka, nehovoriac už o „triednych“ príčinách pádu demokracie, ktoré zdôrazňovali komunisti.

Dôsledky tejto kritiky smerovali k opakovaným výzvam predovšetkým pravicovej politickej scény, ktoré *volens nolens* podporili aj strany naľavo od stredu, reformovať politický systém republiky – zredukovať počet politických strán na 2 – 3 strany (pravica – stred – ľavica). Nakoniec však dohovor medzi predsedom agrárikov Rudolfom Beranom a sociálno-demokratickým predsedom Antonínom Hamplom vyústil v českých krajinách do formovania dvoch politických strán – pravicovo, či konzervatívne orientovanej Strany národnej jednoty a Národnej strany práce, ktorá mala stáť naľavo od stredu, no do prijatia zmocňovacieho zákona pre vládu a tým faktického „vyšaltovania“ parlamentu z činnosti 15. decembra 1938 sa táto druhá strana nestihla konštituovať.

O potrebe redukcie počtu politických strán sa diskutovalo aj na Slovensku, a to nielen medzi ľuďmi, ale aj agrármi a národníkmi, spochybňoval sa najmä zmysel pôsobenia pôvodne českých strán, ktoré si vytvorili na Slovensku územné, resp. krajinské organizácie. Slovenskí sociálni demokrati sa v tejto veci prakticky neangažovali, asi tušiac (aj na základe hrozieb zo strany ľudáckej tlače ešte pred Mníchovom), že zoči-voči národne orientovaným stranám môžu ťahať za kratší koniec povrazu.

Základná odlišnosť Slovenska oproti politickej situácii v českých krajinách spočívala prakticky za celé predmníchovské československé obdobie v otázke uznania Slovákov ako samostatného, svojbytného národa a vytvorenia slovenskej politickej autonómie. Tento problém, akokoľvek naliehavý v slovenskej politike, česká spoločnosť a jej politici vo svojom vlastnom prostredí nepoznali, resp. nepripisovali mu závažnosť, bol to primárne problém Slovákov, kým Česi sa vyrovnávali s otázkou postavenia a požiadaviek vyše trojmiliónovej nemeckej menšiny. Až od štátoprávneho riešenia nemeckej otázky sa pre Čechov a ich politickú elitu odvíjalo riešenie slovenskej otázky, resp. otázky postavenia národnostných menšín v ČSR.

V súvislosti so slovenskou autonómiou sa zauzľujú tri spoločensko-politické momenty či problémy:

1. Relevantnou nositeľkou autonomistickej myšlienky bola ľudová strana (HĽS) katolícko-konzervatívneho charakteru, nacionálnej orientácie, so sklonom k autoritatívnemu uplatňovaniu vlády už dávno pred Mníchovom. Ľudáci sa už po prvých víťazných parlamentných voľbách roku 1925 pasovali za jediných reprezentantov slovenského národa a na tomto postoji nezmenili nič opakované poklesy a vzostupy strany, napr. skôr slabší výsledok ľudovej strany v parlamentných voľbách roku 1929 a v obecných voľbách na jar 1938. Ľudáci už dávnejšie pri rôznych príležitostiach avizovali, že ak raz uchopia moc na Slovensku, budú vládnuť inak, ako sa vládlo bez ich účasti. Predovšetkým budú vládnuť v „mene národa“ a skoncuju s rozparcelovaním lukratívnych mocenských sinekúr medzi v tom čase vládnuce strany. Ľudová strana nachádzala ideovú, ale aj personálnu a materiálnu oporu pre takýto spôsob vlády v katolíckej cirkvi, ktorá v tom čase nebola prívrženkyňou pluralitnej parlamentnej demokracie a vedela podporiť autoritatívne režimy, najmä ak nezasahovali do jej sféry a záujmov. Ľudáci po Mníchove naplno využili slabosť, nepripravenosť a z týchto dôvodov ochotu ústrednej vlády a pražských stranických centrál na ďalekosiahle ústupky vo veci autonómie a na uplatnenie vlastných predstáv o politickom systéme na autonómnom Slovensku a v priebehu niekoľkých týždňov dokázali presadiť a zaviesť autoritatívny režim jednej strany.

2. Takýto razantný nástup a úspech ľudovej strany bol umožnený ďalším spoločensko-politickým faktorom – slabosťou dovtedajších vládnych strán, resp. územných organizácií celoštátnych strán na Slovensku, ktorá pri tých silnejších stranických územných organizáciách (agrári, sociálni demokrati) bola spôsobená, okrem celkového otrasu z dôsledkov Mníchova, najmä stratou podpory z pražského ústredia. Pražskí agrárskí politici priamo vyzvali svojich slovenských partnerov, aby sa čo najrýchlejšie dohodli s ľudákmi, a to v intenciách ľudáckych požiadaviek a taktiež pražská sociálnodemokratická centrála podporila dohodu o autonómii Slovenska.

Dostupné svedectvá potvrdzujú, že najmä agrári boli zaskočení tým, ako jednostranne ľudáci pochopili ich pripravenosť dohodnúť sa na autonómii a vnútropolitických zmenách, no po 6. októbri sa už nedokázali presadiť so svojimi vlastnými predstavami, ani dlho nevzdorovali. Už 8. novembra 1938, krátko po Viedenskej arbitráži, ktorá napriek slovenskému neúspechu neoslabila postavenie ľudákov, sa spolu s ostanými stranami, či stranicami vliali do HĽS-Strany slovenskej národnej jednoty. Len sociálni demokrati, s ktorými podobne ako s komunistami nechcel už nikto spolupracovať, sa pokúsili viesť akési ústupové boje najmä prostredníctvom polemických článkov v *Robotníckych novinách* až do zastavenia činnosti strany v novembri 1938. Ako poslední predviedli akýsi donkichotský

zápas s vládnucimi ľuďmi národnári – nešlo však primárne o výkrik hynúcej demokracie, ale skôr o nerealistický pokus národnárov o vlastné presadenie sa ako tzv. zbernej strany pre „pozostalých“ po zaniknutých politických stranách. To však ľudáci nemohli nijako pripustiť a rýchlo zlikvidovali pohltením aj Slovenskú národnú stranu. Tzv. voľby do Snemu Slovenskej krajiny (resp. svojský druh plebiscitu v réžii ľudovej strany) mohli a mali 18. decembra 1938 formálne spečatiť to, čo sa v politike na Slovensku fakticky uskutočnilo v priebehu jesenných mesiacov po Mníchove.

3. Osud politických strán a tým aj osud parlamentnej demokracie sa tak fatálne zavŕšil aj v dôsledku pôsobenia ďalšieho spoločensko-politického faktoru, a tým bol stav slovenskej spoločnosti a verejnej mienky v jesenných mesiacoch 1938, ktorý svedčil aj o stave demokracie a jej občianskych štruktúr, osobitne na Slovensku, ale aj v celej okypnenej republike. V zavádzaní autoritatívneho režimu jednej strany hrala veľkú rolu aj momentálna politická situácia, a to v dvojakom zmysle:

V negatívnom zmysle – s dôsledkami Mníchova, a teda v znamení obáv verejnosti, kam až môžu siahnuť územné požiadavky Maďarska, ale aj Poľska. Ako pozitívny výsledok dramatických dôsledkov Mníchova vnímala veľká časť slovenskej verejnosti dosiahnutie politickej autonómie Slovenskej krajiny. Z obidvoch dôvodov sa nedarilo mobilizovať občanov, aby bránili zanikajúcu parlamentnú demokraciu. Ukázalo sa v oných dňoch a týždňoch, že dovtedajšie vládne strany nedokázali mobilizovať ani vlastné členstvo aspoň za korigovanie zámerov ľudovej strany, ktorá sa jednoznačne usilovala o nastolenie svojej samovlády, aj keď ju dočasne prikryla formálne koalíčnou autonómnou vládou.

Okrem akútnych „mníchovských“ príčin súvisel tento vývin so širšími a dlhodobjšími dôvodmi, väziami v slovenskej medzivojnovnej spoločnosti.

Patrí k nim svojská tradícia občianskej spoločnosti z uhorských čias. Aj na etnicky slovenskom území možno hovoriť o rozvinutosti občianskych štruktúr, išlo však o štruktúry neslovenských vrstiev a skupín, najmä v mestách. Slováci boli vo výrazne prevažujúcej miere vidieckym obyvateľstvom, s prežívajúcimi anachronickými vzťahmi a sociálno-psychologickými „reflexami“ poddanskej mentality, so závislosťou najprv a dlhý čas od zemepanskej a neskôr štátnej vrchnosti. V celom Uhorsku sa však aj napriek rozvíjajúcej sa občianskej spoločnosti v politike uplatňoval nedemokratický spôsob politiky. Tá bola až do zániku historického Uhorska vyhradená aj z hľadiska uplatňovania občianskych práv pri kreácii zastupiteľských zborov na všetkých stupňoch verejného života pomerne úzkemu kruhu občanov oprávnených voliť, navyše s nedemokratickým verejným hlasovaním.

Mladosť a „nezažitosť“ slovenskej občianskej spoločnosti (už spomenutá dedinskosť s tradíciou poddanskej mentality a nízkym oceňovaním demokratických hodnôt) sa v kritickej politickej situácii pomerne rýchlo prejavila rezignovaním na demokratický parlamentarizmus, vnímaný ako niečo politicky prežité, ba choré. Aj v tomto ohľade sa prejavil rozdiel oproti českým krajinám, hoci tie boli väčšmi na očiach Nemeckej ríše a jej Führera než Slovensko, no politická elita mala ambíciu zachovať v českej politike aspoň stranícku bipartitu, a to na základe dohody najsilnejších strán, už spomenutej agrárnej a sociálnodemokratickej strany. Na druhej strane v českých krajinách prakticky nejstvovala väčšia strana v takej výlučnej, dlhodobej pozícii ako ľudová – všetky veľké české strany (ak odhliadneme od antisystémovej komunistickej strany) boli „kompromitované“, resp. zaťažené dlhým vládnutím, ktoré nakoniec viedlo k Mníchovu a vážnemu ohrozeniu samej existencie republiky.

Nemožno zabúdať ani na nedostatky a slabosti prvorepublikovej parlamentnej demokracie s jej zásahmi do slobody tlače, najmä opozičnej, trestami na slobode novinárov, či šéfredaktorov, na účelové skracovanie volebných období, v prípade volieb do senátu dokonca proti litere a duchu ústavy, na zamlčovanie volebných výsledkov do zastupiteľských zborov „v záujme štátu“ (napr. pri posledných komunálnych voľbách v roku 1938) atď. Niektoré legislatívne opatrenia z obdobia prvorepublikovej demokracie využila ľudová strana pri likvidovaní demokracie (mimochodom, podobne konala KSČ po jej víťaznom februári).

Istú rolu pri zániku demokracie hrali aj maďarsko-nemecko-židovské zložky medzivojnovnej občianskej spoločnosti, ktoré vnímali prvú republiku ako provizórium bez dlhodobej perspektívy a už pred 2. novembrom 1938 zrejme stratili záujem o vnútropolitický vývin na Slovensku, pretože východisko pre vlastnú situáciu videli v pripojení Slovenska k Maďarsku a časť nemeckej spoločnosti videla zase svoje vzory v nacistickej ríši a budúcnosť Slovenska ako vazala ríše.

V časoch hlbkej krízy nemožno ignorovať ani veľmi nástojčivý faktor víťazov a „lúzerov“ v politike, pričom víťazi (ľudáci) sa vedeli verejnosti, alebo jej významnej časti „predať“ autonómiou a jej výdobytkami a lúzeri (z bývalých vládných strán) ešte zdôrazňovali svoju prehru bezradnosťou, pasivitou a rýchlou poddajnosťou voči ľudáckym požiadavkám.

A rozhodne nehrala vedľajšiu rolu ani medzinárodná situácia, a to nielen v strednej Európe vydanéj bývalými západnými garantmi na milosť Nemeckej ríše a nielen koncom 30. rokov 20. storočia. Celkový trend v Európe už od roku 1922, keď sa vo víťaznej európskej mocnosti – Taliansku dostal k moci Benito Mussolini, smeroval k obmedzovaniu demokracie a nastoľovaniu nedemokratických režimov s rôznou intenzitou a rozsahom represie a diktatúry. Nástup protidemokratickej pravice s heslami o „vyčerpanosti“ a „skazenosti“ demokracie, o potrebe národnej jednoty, o boji proti komunizmu a s ďalšími podobnými heslami vyústil koncom 30. rokov do medzinárodnej situácie, keď v Európe zostala verná demokracii len menšina krajín a aj tie boli ohrozované protidemokratickými silami.

Slabosť medzivojnovnej občianskej spoločnosti sa ukázala aj po druhej svetovej vojne a páde extrémne pravicových diktatúr v rezignácii na hodnoty pluralitnej demokratickej spoločnosti. Na Slovensku túto rezignáciu na demokraciu nevyvrátilo ani víťazstvo Demokratickej strany v májových voľbách roku 1946, keďže išlo o širokú, narýchlo vytvorenú koalíciu primárne proti komunistom, čo automaticky neznamenalo, že aj za vskutku liberálnu demokraciu.

Na celoštátnej úrovni sa táto slabosť demokracie prejavila ešte v závere vojny v akceptovaní Národného frontu, ako nástroja aj symbolu riadenej demokracie, všeobecne a eufemisticky označovanej ako ľudová demokracia, teda ľudová vláda ľudu.

Február 1948 sa potom stal príkladom nielen slabosti a neschopnosti demokratických politických elít, ale aj pasivity širokej časti verejnosti, ktorá nebola ešte indoktrinovaná „štepmi“ komunistickej propagandy, a to v rozhodujúcich, ba osudových chvíľach, keď sa mal zviať rozhodný zápas o demokraciu a občiansku spoločnosť v ČSR a na Slovensku.

Cituj:

ZEMKO, Milan: K vnútropolitickým zdrojom pádu parlamentnej demokracie a rozkladu občianskej spoločnosti na Slovensku po 6. októbri 1938. In *Forum Historiae*, 2010, roč. 4, č. 1. ISSN 1337-6861
http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2010/texty_1_2010/zemko.pdf

...

*PhDr. Milan Zemko, CSc. Pôsobí v Historickom ústave SAV. Ťažiskom jeho výskumnej práce je politický systém medzivojnovného Československa, problematika politického vývinu na Slovensku po roku 1989 a otázky politického vývinu v strednej Európe v 20. storočí. Výber zo štúdií a článkov publikoval v knihách **Slovensko – krajina v medzičase** (Bratislava 2002) Je spolueditorom a spoluautorom knihy **Slovensko v Československu 1918 – 1939** (Bratislava 2004) a autorom prvej časti knihy **Voľby do zákonodarných orgánov na území Slovenska 1920 – 2006** (Bratislava 2008).*

Kontakt: histzemk@savba.sk